

TÖRÖK ÁBEL

HŐSKÖLTEMÉNY A MOREAI KRÓNIKÁBAN. GEOFFROY DE BRUYÈRES VITÉZSÉGE*

Θέλω νὰ σὲ ἀφηγηθῶ ἀφήγησιν μεγάλην¹

A tanulmány annak a *Moreai Krónikában* ránk maradt egyedülálló irodalmi alkotásnak, középgörög „hőskölteménynek” eredetét és jellegzetességeit vizsgálja, amelynek főhőse a pelagóniai ütközetben vitézkedő Geoffroy de Bruyères.² Bár a szakirodalomban egyetértés van abban, hogy az epizódnak valószínűleg népköltészeti háttere lehet, egyes kérdések – így többek között a fellelhető irodalmi áthallások, az intertextuális összefüggések és nem utolsósorban a (krónika)írói szándékok – nincsenek érdemben feltárva. A tanulmány elsőként a *Moreai Krónika* keletkezésének történeti hátterét mutatja be röviden, a történelmi ismertetést elsősorban a műben tárgyalt eseményekre szűkítve, majd Geoffroy de Bruyères személyét és a róla írt hősköltemény lehetséges irodalmi párhuzamait tekinti át, végül pedig a pelagóniai ütközet magyar vonatkozásaira tér ki. A függelékben továbbá megtalálható a közel másfél száz verssor irodalmi fordítása.

Kulcsszavak: *Moreai Krónika*, Geoffroy de Bruyères, hősköltemény, intertextualitás, pelagóniai ütközet, magyarok a *Moreai Krónikában*

A *Moreai Krónikában* tárgyalt események szélesebb történelmi összefüggései

Az ismeretlen szerzőtől származó *Moreai Krónika* (Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως) a moreai frank uralom történetét örökíti meg az első kereszties hadjáratától 1292-ig. Négy változatát ismerjük görög, francia, katalán és olasz nyelven.³ A *Krónikában* tárgyalt meglehetősen összetett események és a jelen tanulmányban vizsgált részlet árnyaltabb elemzéséhez mindenképp a történelmi háttér ismerete szükséges. Az alábbi összegzésben Arsdall–Moody megállapításait követem.⁴ A fejezethez kronológiai táblázatot csatolok a függelékben (1. táblázat).

Az 1202–1204 között lezajlott negyedik kereszties hadjárat (másképpen a latin háború) során a keresztiesek ahelyett, hogy a Szentföld felszabadítását folytatták volna, a Bizánci Birodalom ellen fordultak, és elsősorban a velenceiek nyereségvágyától fűtve a belviszályoktól meggyengült Konstantinápolyt vették be.

* A tanulmány az NKFIH NN 124539 számú „Társadalmi kontextus a szövegkritika tükrében: Bizáncion innen és túl” című pályázat támogatásával és az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-1 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ A *Krónika* szövegéhez használt kiadás: J. Schmitt: *The Chronicle of Morea – A History in Political Verse, Relating the Establishment of Feudalism in Greece by the Franks in the Thirteenth Century*. London (1904). Az idézet a P kézirat (*Codex Parisinus Graecus 2898*) első sorából való. A dolgozat ortográfiai tekintetben a magyar bizantinológiai hagyományokat követi. Vö. Ostrogorsky, G.: *Geschichte des byzantinischen Staates*. München (1952), magyarul: *A Bizánci Állam története*. Budapest (2003), Moravcsik Gyula jegyzeteivel.

² H (= *Havniensis 57*) 4017–4032.

³ E. M. Jeffreys: *Chronicle of the Morea*. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Ed. A. P. Kazhdan. Oxford – New York (1991) 445–446. Bővebben: T. Shawcross: *The Chronicle of Morea – Historiography in Crusader Greece*. Oxford (2009).

⁴ A. V. Arsdall – H. Moody: *The Old French Chronicle of Morea*. New York (2015) 7–18.

© 2021 A szerző

A Bizánci Birodalom az uralkodásra kevésbé rátermett császárok sora, a lázadó népek és a szomszédos hatalmak (szerbek, bolgárok, szeldzsukok, törökök) folyamatos támadásai miatt meggyengült, és mindezt tetézte, hogy az akkori uralkodót, II. Angelos Izsákot (1185–1195, majd 1203–1204) 1195-ben fiával, IV. Alexiosszal együtt elfogta és megvakította testvére, III. Angelos Alexios. A Frank Birodalom északi területein, többnyire Champagne, Burgundia és Flandria tartományokban élő nemesek a *Krónika* szerinti Foulques de Neuilly hitszónok prédikációi hatására azt tervezték, hogy kereszties háborút indítanak a Szentföldre. Miután megkapták az engedélyt III. Ince pápától, Velencébe mentek, hogy hajókat vásároljanak. A hajók megrendelésével azonban szerencsétlen módon olyan adósságba verték magukat, hogy csapataik egy része végül vagy el sem tudott indulni a hadjáratra, vagy más úton jutott el a Szentföldre. A frankoknak végül több hajóért kellett fizetniük, mint amennyien voltak – mindez pedig meghaladta anyagi erejüket. Az adósság egy részét törlesztendő 1202-ben elfoglalták Zarát (ma Zadar), és a várost visszahelyezték velencei fennhatóság alá. Eközben, 1201-ben IV. Alexios kiszabadult nagybátyja fogságából, és sógoránál, Sváb Fülöpnél keresett menedéket. Ott szövetkezett Fülöp unokatestvérével, Montferrati Bonifáccal, a negyedik kereszties hadjárat egyik vezetőjével (III. Béla Margit nevű lányának későbbi férjével). Mindez a majdani események szempontjából meghatározó történet volt, a trónfosztott herceg ugyanis meggyőzte Bonifácot, hogy a tervezett szentföldi hadjárat helyett busás jutalom fejében segítsen neki visszafoglalni Konstantinápolyt.⁵

A keresztiesek elfoglalták ugyan a fővárost, és visszaadták Izsáknak és fiának a hatalmat, nem sokkal később azonban lázadás tört ki a császár ellen, és új császár, V. (Dúszemöldökű) Alexios került a trónra. A keresztiesek újra lerohanták Konstantinápolyt, végérvényesen megszállták és hatalmukba vették, majd a Bizánci Birodalom egykori tartományait maguk között felosztva megalapították a Latin Császárságot, amely egészen 1261-ig fennállt. Bár 1261-ben Konstantinápoly visszavételével sikerült a birodalmat restaurálni, Bizánc többé nem volt képes korábbi nagyhatalmi befolyását visszanyerni. A negyedik kereszties hadjárat – az *imperium* folytonosságát megtörve – hosszú távon a Bizánci Birodalom bukását okozta.

A Latin Császárság az egykori Bizánci Birodalom területének egynegyedét, a fővároshoz legközelebb eső területeket foglalta magába. Emellett többé-kevésbé független, hűbéres államok is tartoztak hozzá: az Achaia Fejedelemség a Morea (Peloponnésoszi-félsziget) belső régióiban (néhány kisebb kikötővárossal kiegészülve); az Athéni Hercegség az Attikai-félszigeten és Makedónia egy részén; az Épeirosi Despotátus a mai Görögország és Albánia egy részén; a Montferrati Bonifác uralta Thessalonikéi Királyság Thessália és Makedónia területén, illetve Thrákia égei-tengeri partszakaszán; és a Naxosi (vagy Szigettengeri) Hercegség velencei vezetéssel az Égei-tenger szigetein. A fentiekkel egyidejűleg a Bizánci Birodalom görög utódállamaként jött létre a Trape-

⁵ M. Angold: After the Fourth Crusade: The Greek Rump States and the Recovery of Byzantium. In: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*. Ed. J. Shephard. New York (2008) 731–735. Konstantinápoly bukásáról és az azt megelőző belviszályokról bővebben Ostrogorsky: *i. m.* (1. j.) 331–345.

zunti Császárság Kis-Ázsia északkeleti partvidékén és a Nikaiai Császárság a mai Törökország anatóliai részén.⁶

A felsorolt államok közül a *Krónikában* megverselt pelagóniai ütközet szempontjából az Achaia Fejedelemség és a Nikaiai Császárság voltak a legjelentősebb szereplők.⁷ Morea belső területeit, bár gazdagok voltak és bővelkedtek olajban, selyemben és masztixgyantában, a Bizánci Birodalom nem védte érdemlegesen, így 1204-ben I. Villehardouin Geoffroy könnyedén elfoglalta a félsziget nagy részét. 1228-tól fia, II. Geoffroy, 1246-tól pedig unokája, II. Vilmos uralkodott. Az Achaia Fejedelemség 1205-ben történt megalakulásától kezdve egészen 1224-ig a Thessalonikéi Királyság, közvetve pedig a Latin Császárság vazallusa volt. Miután szomszédja, az Épeirosi Despotátus 1224-ben elszakadt hűbérurától, az Achaia Fejedelemség vált a régió meghatározó hatalmává. Gazdasági erejének is köszönhetően gyakran segítette a Latin Császárságot a Nikaiai Császársággal vívott harcaiban. Az állam fővárosa a ma is létező Andravida volt, amelyet a kortársak a lovagi élet fellegvárának tartottak. Innen uralkodott II. Villehardouin Vilmos (1246–1278), és minden bizonnyal itt keletkezhetett a *Moreai Krónika* is.⁸

Konstantinápoly bukása után III. Alexios veje, Theodóros Laskaris (később I. Theodóros, IV. Béla magyar király apósa) Kis-Ázsiában, Nikaia városában rendezte be székhelyét, ahol 1206-ban az elmenekült pátriárka áldásával császárrá választották, és így megalakult a Nikaiai Császárság, a Bizánci Birodalom folytonosságának letéteményese.⁹ A Latin Császársággal szemben álló államalakulatok közül ez volt a legerősebb és a legkedvezőbb helyzetben ahhoz, hogy visszaszerezze a fővárost. A Nikaiai Császárság a kezdetektől fogva leplezetlenül arra törekedett, hogy visszanyerje Bizánc egykori dicsőségét és területeit, ezért szinte folyamatosan harcban állt az őt körülvevő államokkal. III. Ióánnés Dukas Vatatész, I. Theodóros örököse háborút vívott a szomszédos Latin Császárság és az Épeirosi Despotátus, majd korábbi szövetségese, Bulgária ellen is, és sikeresen megnövelte a Nikaiai Császárság területét. 1246-ra, miután az akkor épeirosi uralom alatt álló Thessalonikéi Királyság egy részét uralma alá hajtotta, valós esély mutatkozott arra, hogy visszafoglalja a hőn áhított Konstantinápolyt is.¹⁰ Vatatész azonban 1254-ben meghalt, és fia, II. Theodóros Laskaris került a trónra, akit a nyolcéves IV. Ióánnés Laskaris követett. Az uralkodó fiatal kora miatt a Császárságot régensként Palaiologos Mihály kormányozta, aki később, 1259-ben kinevezte magát az uralkodó társcsászárnak.

Az Achaia Fejedelemség és a Nikaiai Császárság nyílt összecsapására 1259 őszen került sor a pelagóniai ütközetben. II. Mihály épeirosi despota 1246-ban a nikaiaiakkal szemben elveszítette Thessalonikét, ami tovább élte a vizályt az Épeirosi Despotá-

⁶ D. Jacoby: *After the Fourth Crusade: The Latin Empire of Constantinople and the Frankish States*. In: Shephard: *i. m.* (5. j.) 759–760.

⁷ A többi állam történetéről lásd bővebben Ostrogorsky: *i. m.* (5. j.) 357 skk.

⁸ Az Achaia Fejedelemség megalakulásáról és történetéről lásd Jacoby: *i. m.* (6. j.) 767 skk.

⁹ Ostrogorsky: *i. m.* (1. j.) 353–354.

¹⁰ I. Theodórosról és III. Ióánnés Vatatészről bővebben: Angold: *i. m.* (5. j.) 737 skk.

tus és a Nikaiai Császárság között. 1259-ben II. Villehardouin Vilmos feleségül vette Anna Komnéné Dukainát, II. Mihály épeirosi despota lányát, így az Achaia Fejedelemség nyílt szövetségre lépett a Nikaiai Császárság ellen. A pelagóniai ütközetben az épeirosi hadsereg mégsem vonult fel, így Palaiologos Mihály hadai legyőzték a magára maradt II. Villehardouin Vilmos seregét. A vereség önmagában is súlyos csapást jelentett, az Achaia állam azonban hamarosan még komolyabb veszteségeket szenvedett: Vilmos fogolyként arra kényszerült, hogy feladja Manit, Monemvasiát és Mistrát, három stratégiailag rendkívüli jelentőségű moreai erődőt, illetve területet. Az ütközet tehát a következmények miatt az Achaia Fejedelemség rövid, dicső uralmának végét jelentette Moreában. A nikaiai győzelme egyszersmind lehetővé tette Konstantinápoly 1261-ben történt visszafoglalását, a Latin Császárság megdöntését és a Bizánci Birodalom visszaállítását. A *Moreai Krónika* görög változatának az ütközetet tárgyaló részletét és az ütközet pontos eseményeit a későbbiekben elemzem.¹¹

Győzelmének köszönhetően tehát Palaiologos Mihály 1261-ben visszafoglalta Konstantinápolyt, és helyreállította a Bizánci Birodalmat, amely ezután csaknem két évszázadon keresztül, egészen 1453-ig létezett. II. Vilmos és vele együtt II. Balduin, a Latin Császárság uralkodója kénytelen volt I. Anjou Károlytól, VIII. Lajos frank király fiától, Szicília királyától menedéket kérni.

Károly 1266-ban I. Károly néven megalapította a Nápolyból kormányzott királyságát, és uralma alá hajtotta Szicíliát és Dél-Itália területének nagy részét.¹² Királysága a Latin Császárság bukásának köszönhetően rövid idő alatt jelentős hatalommá vált a Földközi-tenger térségében, és az 1260-as évektől kezdve megpróbált Morea felé is terjeszkedni. II. Balduin 1267-ben a viterbói egyezmény értelmében kénytelen volt lemondani a latin császári címről, így a valójában már nem létező birodalom I. Károly kezére került. Az egyezmény azonban mégsem volt egészen jelképes: a császári cím birtokában ugyanis Károly szert tett néhány fontos görög területre, amely szilárd alapul szolgálhatott a Latin Császárság feltámasztásához. A szerződés értelmében II. Villehardouin Vilmos a király vazallusa lett, és lányát hozzáadta Károly kisebbik fiához, Fülöp-höz (akit a francia nyelvű *Krónika* Lajosként említ¹³), Morea így a felemelkedő királyság alávetett tartománya lett. 1278-ban Vilmos halálával Morea I. Károlyra szállt, később azonban a szicíliai vecsernye következményeképp, mivel az Anjouknak újra Szicíliára kellett összpontosítaniuk az erejüket, a hatalom további negyven évre visszakerült a Villehardouin-dinasztia kezébe.¹⁴

¹¹ H 3950–4091.

¹² B (= *Bibliothèque Royale de Bruxelles 15702*, a francia nyelvű *Krónika*. A francia szövegre való hivatkozásokhoz szintén Arsdall–Moody kötetét használtam.) §415.

¹³ B §455.

¹⁴ Szicíliai vecsernyeként azt a felkelést tartják számon, amelynek állítólagos kiindulópontja egy frank katona büntette volt, aki 1282 húsvéthétjén megerőszakolt egy helybéli nőt. A felháborodott szicíliai tömeg bosszúból megölte az elkövetőt és társait, majd a nép aragóniai Péterhez fordult segítségért, és közel húszéves háború kezdődött Franciaország királyai és a pápák, valamint az aragóniai királyok között. A háború természetesen hatással volt a legtöbb Földközi-tengerrel határos államra, többek között az uralkodójától magára hagyott

A görög nyelvű *Krónika* szövege az 1292. év eseményeinek leírása közben félbeszakad, valószínűsíthető azonban, hogy a francia nyelvű *Krónikához* hasonlóan (jóllehet az is torzóban maradt) eredetileg 1304-ig tervezte megörökíteni Morea történelmét.¹⁵ Mindemellett történeti tény, hogy a moreai államalakulat végérvényesen 1432-ben bomlott fel.

Kitekintés

A Katalán Kompánia néven ismert zsoldoscsapatnak, amely kiemelkedő szerepet játszott a szicíliai vecsernyét követő háború alakulásában, a katonai események megszűnése korántsem volt olyan örvendetes esemény, mint a Földközi-tenger többi államalakulatának és nemzetének, a zsoldosok ugyanis munka nélkül maradtak. Csak évekkel később, 1310-ben bérelte fel őket újra Athén akkori grófja, V. Gautier de Brienne, aki, miután elvégezték a rájuk bízott feladatot, fizetség nélkül bocsátotta el őket. A Kompánia 1311. március idusán revansot vett a hálátlan grófon, és a halmyrosi ütközetben súlyos vereséget mért rá. Az athéni grófság, majd később a neopatrasi grófság elfoglalása után a Kompánia az Aragóniai Királyság hatalmát elismerve egészen a XIV. század végéig uralkodott az említett területeken. Morea földje tehát a XIV. században több részre szakadt, mint valaha: a felsziget egyes területei hol az itáliai erők, hol a Katalán Kompánia, a bizánci görögök vagy az oszmán törökök uralma alá kerültek. Az utolsó moreai hűbértartók 1430-ban bizánci görög kézre került, majd 1453-ban a törökök foglalták el. Modon és Coron erősségei 1500-ig tartottak ki, Nauplia és Monemvasia 1540-ig.¹⁶ Moreát a velenői és török erők szüntelen harcai és kiegyezései az idők során teljesen szétszaggatták, és a lovagi élet egykor virágzó paradicsoma lassan a feledés ködébe veszett.

A *Krónika* változatai, a görög H változat jellegzetességei

A *Moreai Krónika* nyolc kéziratban maradt ránk. A kéziratokból öt görög nyelvű:

1. A *Havniensis* 57 (H) a legkorábbi; a Koppenhágai Egyetem könyvtárában őrzik. 9219 sorból áll (a görög nyelvű változat a többitől eltérően *versus politicus*ban írt költemény), első három foliuma elveszett. *Editio princeps*t J. A. Buchon készítette el 1845-ben, és Párizsban saját sorozatának második köteteként, *Recherches historiques sur la principauté française de Morée et ses hautes baronnies* címen adta ki.

2. A *Parisinus Graecus* 2898 (a továbbiakban P) valójában két különböző szöveget tartalmaz: Boccaccio *Teseidájának* fordítását és a görög nyelvű *Moreai Krónikát*

Moreára is. Bővebben: A. Manna: *Gli Angio di Napoli*. Napoli (2015). Bár a *Krónika* megemlíti a háború néhány részletét, nem tulajdonít nagy jelentőséget az 1302-ben véget ért eseményeknek. Szicília II. Frigyes, II. András magyar király dédunokájának kezére került, II. Károly pedig kénytelen volt visszahúzódni Nápolyba.

¹⁵ H. E. Lurier: *Crusaders as Conquerors – The Chronicle of Morea*. New York – London (1964) 36.

¹⁶ Arsdall–Moody: *i. m.* (4. j.) 17–18.

8191 sor terjedelemben (a kézirat vége elveszett).¹⁷ E kézirat *editio princeps*e ugyancsak Buchon nevéhez fűződik: 1825-ben jelent meg Párizsban *Chronique de la Conquête de Constantinople et de l'établissement des Français en Morée* címmel.

3–4. A *Parisinus Graecus 2753* és a *Bernensis Graecus 509* a P kézirat kevésbé jó minőségű változatai.

5. A *Taurinensis B. II. I.* szövege Schmitt szerint a H kézírathoz hasonló, de helyenként hiányos, és a másoló elírásai és ferdítései miatt sokkal kevésbé olvasható.¹⁸

6. A francia nyelvű *Krónika* (a továbbiakban B) egyetlen kéziratban maradt fenn *C'est le livre de la conquête de Constantinople et de l'empire de Romanie, et dou pays de la princée de la Morée, qui fu trové en un livre qui fu jadis del noble baron messire Bartholomé Guys, le grand connestable, lequel livre il avoit en son chastel d'Estives* címen.¹⁹ A címből kiderül, hogy ez a kézirat annak az elveszett példánynak a rövidített változata, amely 1331-ig Bartolommeo Ghisi tulajdonában volt. *Editio princeps*ét Buchon adta ki: a fentebb említett *Recherches historiques sur la principauté française de Morée et ses hautes baronnies* című kötetében jelent meg.²⁰

7. A katalán kézirat a többitől eltérően nem a *Krónika* valamelyik korábbi változatának átdolgozása, hanem önálló alkotás, történeti mű. Bár elsődleges forrásként a *Krónika* korábbi kézirateit használja, több történetíró munkáját is figyelembe veszi. Ez az egyetlen kézirat, amelynek keletkezési idejét pontosan tudjuk: 1393. október 24-én készült el megrendelésre *Libro de los fechos et conquistas del Principado de la Morea por comandamiento de Don Fray Johan Ferrandez de Heredia Maestro de Hospital de S. Johan de Jerusalem* címen. A kézirat első nyomtatott kiadása, amelyet Alfred Morel-Fatio gondozott, 1885-ben jelent meg Genovában.²¹

8. Az olasz kézirat (*Istoria della Morea*) a görög szövegnek meglehetősen esetlen, XVIII. századi fordítása.²² Nyomtatásban először 1873-ban Berlinben jelent meg Karl Hopf kiadásában, *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues* címen.²³

¹⁷ Shawcross: *i. m.* (3. j.) 35; D. Jacoby: Quelques considérations sur les versions de la Chronique de Morée. *Journal des savants* (1968) 133–189; Uó: *Société et démographie a Byzance et en Romanie latine*. London (1975) 159, n.113.

¹⁸ Schmitt: *i. m.* (1. j.) xviii; Lurier: *i. m.* (15. j.) 33–34.

¹⁹ *Bibliothèque Royale de Bruxelles 15702*.

²⁰ J. A. Buchon: *Recherches historiques sur la principauté française de Morée et ses hautes baronnies*. Paris (1875); Lurier: *i. m.* (15. j.) 34.

²¹ A. Morel-Fatio: *Libro de los fechos et conquistas del Principado de la Morea por comandamiento de Don Fray Johan Ferrandez de Heredia Maestro de Hospital de S. Johan de Jerusalem*. Genova (1885); Lurier: *i. m.* (15. j.) 35.

²² Shawcross: *i. m.* (3. j.) 36; Ch. Hopf: *Chroniques gréco-romanes: Inédites ou peu connues, publiées avec notes et tables généalogiques*. Berlin 1873. xv.

²³ Hopf: *i. m.* (22. j.); Lurier: *i. m.* (15. j.) 35.

A H kézirat korát nehéz meghatározni, de valószínűsíthető, hogy a XIV. század derekán keletkezett.²⁴ Miként fentebb említettem, a görög nyelvű *Krónika* 1292-ig követi az eseményeket, a mű az utolsó ránk maradt *folium* végén megszakad. Ebből arra következtethetünk, hogy a szöveg eredetileg – a francia kéziratához hasonlóan – 1304-ig örökíthette meg Morea történelmét, és a kézirat végéről csupán néhány *folium* hiányzik.²⁵ A H kézirat 8469. sora III. Erard le Maure-t, Arkadia urát említi (Αράρδον τὸν ὠνόμασαν, ὁ ἀφέντης Ἀρκαδίας – bár a főúr nem vett részt aktívan a moreai történetekben), tehát a nemes a *Krónika* keletkezésének idején még életben volt.²⁶ Mivel Erard 1338-ban lett Arkadia ura, és 1388-ban halt meg (*terminus ante quem*), valószínű, hogy a H kézirat a két dátum közötti időszakban jött létre – a P kézirat ezzel szemben, zavarba ejtően Erard halálára utal: „emlékeztek rá mindannyian, mert jó uralkodó volt” (Ὅλοι τὸν μνημονεύετε, καλὸς ἀφέντης ἦτον, v. 8473). Fontos adalék, hogy Erard 1345-ben a Morea marsallja címet is elnyerte, így talán a H kézirat akár 1345 előttre is datálható.²⁷ Mindezekből annyi bizonyosan következik, hogy a H kézirat legkésőbb 1388 előtt keletkezett, másfelől pedig a P kézirat egyértelműen 1388-at követően.²⁸ Egy további szöveghely alapján ráadásul újabb *terminus ante quem*et nyerhetünk: 1345/56.²⁹ A H 8088. sora ugyanis VI. Gautier de Brienne-t említi: „Azt [a várat] ezután elpusztította a Kompania, mert félt a Nagyúrtól, Athén hercegétől, akit Gautier-nek hívnak, hogy elfoglalja és beveszi magát oda, és azután onnan megszállja Megalokyratost.” (Τὸ ὅποιον ἐχαλάσασιν μετὰ ταῦτα ἡ Κουμπάνια διὰ φόβον ὅπου εἶχασιν ἀπὸ τὸν Μέγαν Κύρην, τὸν δοῦκαν γὰρ τῶν Ἀθηναίων, τὸν λέγουσιν Γατιέρην πολλακίς μὴ τὸ ἐπιασεν κ' ἐσέβηκεν εἰς αὐτοῦ καὶ μετὰ ἐκεῖνο ἐκέρδισε τὸ Μεγαλοκυρᾶτο. v. 8086–8090). VI. Gautier de Brienne 1356-ban halt meg.

Összegzésül tehát megállapíthatjuk, hogy a *Moreai Krónika* valamilyen változata az 1320-as években már létezett.³⁰ Ez az őskrónika azonban még korántsem az a krónika, amelyet ismerünk, hiszen átalakulása és átdolgozása több éven, akár évtizedeken át is folyhatott (talán 1326–1346 között).³¹ A költő és a szerző személye pedig, illetve az, hogy az évek során kizárólag egy szerző vagy több társszerző dolgozott-e a görög *Krónikán*, végképp bizonytalan.

Az eltérő nyelvi változatok keletkezésének időrendje és egymás közti viszonya is heves vita tárgya. Egyes feltételezések szerint a francia nyelvű *Krónika* egyértelműen

²⁴ Shawcross: *i. m.* (3. j.) 35; Jacoby: *i. m.* (17. j.) 149; B. Schartau: *Codices Graeci Haunienses, Ein deskriptiver Katalog des griechischen Handschriftenbestandes der Königlichen Bibliothek Kopenhagen*. København – New York (1994) 384–385; Lurier: *i. m.* (15. j.) 36.

²⁵ J. Schmitt: Zur Ueberlieferung der Chronik von Morea. *RomForsch* 5 (1890) 533; Lurier: *i. m.* (15. j.) 36.

²⁶ Lurier: *i. m.* (15. j.) 36.

²⁷ Shawcross: *i. m.* (3. j.) 45.

²⁸ Lurier: *i. m.* (15. j.) 36.

²⁹ Hopf: *i. m.* (22. j.) 472; Jacoby: *i. m.* (17. j.) 139.

³⁰ Shawcross: *i. m.* (3. j.) 47.

³¹ Shawcross: *i. m.* (3. j.) 47.

korábbi, mint a görög.³² Ezzel ellentétes, hasonlóan tekintélyes álláspontok szerint pedig épp megfordítva: a görög változat a régebbi.³³ Jelen állás szerint teljes bizonyossággal mindössze annyit lehet kijelenteni, hogy a B és H kéziratok szövege a legkorábbi.

Abban azonban mindenki egyetért, hogy a fent említett kéziratok közül egyik sem az eredeti *Krónikát* tartalmazza.³⁴ A B, mint fentebb említettem, a címe és bevezetése alapján egy korábban keletkezett kézirat rövidített másolata.³⁵ Az a lehetőség, hogy a francia szöveget a görög H kéziratból írták át, bár a történések részletezése alapján lehetséges lenne, kizárt.³⁶ Elképzelhető az is, hogy a két *Krónikának* egy közös őse volt.³⁷

Fentiek alapján számomra – a kéziratok fenti áttekintése alapján is – elsősorban a meghatározó görög változatnak, a H kódexnek a szövege jelenti a kutatási kiindulópontot. Ez a görög nyelvű *Krónika* olyan verses költemény, amely *versus politicus*ban (πολιτικός στίχος) született. A *versus politicus* tizenöt szótagos, a szótagok hosszúságát figyelmen kívül hagyó, hangsúlyos versmérték. A nyolcadik szótag után állandó metrum következik, így a sor nyolc- és hétszótagos egységekre tagolódik. A tizennegyedik, illetve a hatodik/nyolcadik (vagy mindkettő) szótag mindig hangsúlyos, vagyis a sorvégek ereszkedőek, a félsorvégek pedig emelkedőek. Bár a bizánci kommentátorok a jambikus és trochaikus katalektikus tetrameterből eredeztetik, a megállapítás kérdéses. A *versus politicus* először a VI. században jelent meg, ekkor azonban még kiforratlanul, más versformák közé keveredve. Bár eredete bizonytalan, jelenléte kizárólag a bizánci irodalomban figyelhető meg, és a ránk maradt népnyelvi bizánci költészet csaknem teljes egésze ebben a versformában keletkezett.³⁸ A *Krónika versus politicus*a egyáltalán nem tiszta, sok helyen túllépi a szabályos tizenöt szótagot. Ennek okai az ó- és újjörög közötti állapotban megrekedt, folyton formálódó középgörög nyelv sajátosságaiban is kereshetők, hiszen a leírt szavak ilyenkor már egészen máshogy hangoztak kimondva. A versmérték, miként a nyelv is, amilyen íródott, kiforratlan.

Mindemellett bizonyosan szoros kapcsolatban áll az orális költészettel is: ezt többek között az is bizonyítja, hogy a modern görög népdalok között túlsúlyban van a *versus politicus*, és a *Moreai Krónika* számos sorában is fellelhetőek formuláris, népköltészeti jellegű szófordulatok. Néhány példa a pelagóniai ütközetet megörökítő szö-

³² Lurier: *i. m.* (15. j.) 38.

³³ Shawcross: *i. m.* (3. j.) 47; M. J. Jeffreys: The Chronicle of Morea: Priority of the Greek Version. *BZ* 68 (1975) 304–350.

³⁴ Lurier: *i. m.* (15. j.) 37–38; Shawcross: *i. m.* (3. j.) 42.

³⁵ „Pour ce que aucunes gens sont par le monde moult negligent, et lor annuye de auir une longue estoire ordonnéement faite et devisée, et aiment anchois que on leur conte en briez paroles, si vous diray mon compte, non pas ainxi com je trouvy par escript, mais au plus brief que je pourray.” (B §1)

³⁶ Shawcross: *i. m.* (3. j.) 40.

³⁷ A *Krónikák* eredetéről folytatott vita talán legpontosabb összegzését lásd M-H. Blanchet – G. Saint-Guillain: À propos d'un ouvrage récent sur la 'Chronique de Morée': Contribution au débat. *Byzantion* 83 (2013) 13–39.

³⁸ M. J. Jeffreys: The Nature and Origins of the Political Verse. *DOP* 28 (1974), 141–195; B. Lavagnini: *Alle origini del verso politico*. Palermo (1983); L. Politis: Neoteris apopseis gia te gennese kai te dome tou dekapentasyllabou. *AkadAthPr* 56/2 (1981) 211–228.

vegrészletből: „hogymondjam el neked ezt a sok mindent, és minek részletezzem?” (Τί νᾶ σᾶς λέγω τὰ πολλὰ καὶ πῶς νᾶ τὰ διαλύσω; v. 4055) vagy „a németekkel, mondom, és levágták egymást” (κ’ οἱ Ἀλλάμανοι, σὲ λαλῶ, κ’ ἐσφάζονταν ἀλλήλως v. 4076). Ez a két példa is jól szemlélteti, hogy a szerző (mesélő) az olvasóval (még inkább: a hallgatóval) való képzeletbeli kapcsolatra épít, hiszen az ehhez hasonló szófordulatok, kiszólások azt a hatást keltik, mintha a mű befogadója személyesen hallaná a szóban előadott történeteket. A költemény lehetséges szóbeli eredetét alább (A *Krónika* „hőskölteményének” lehetséges irodalmi párhuzamai című fejezetben) vizsgálom.

A pelagóniai ütközet története és forrásai

Az 1259-ben lezajlott pelagóniai ütközet, miként fentebb, a történelmi hátteret ismerető fejezetben is említettem, a Bizánci Birodalom sorsának szempontjából kiemelkedően fontos történelmi esemény volt. A Nikaiai Császárság seregei elsöprő győzelmet arattak II. Villehardouin Vilmos, II. Mihály épeirosi uralkodó és szicíliai Manfréd egyesített erői fölött; a diadallal Palaiologos Mihály megsemmisítette legerősebb ellenfelét, a szilárd és gazdag Achaia Fejedelemséget, ezzel pedig egyenes útja nyílt Konstantinápoly visszafoglalása és a birodalom visszaállítása felé. Az ütközetről fennmaradt források ellentmondásosak, így nehéz megállapítani, mi történt valójában Pelagónia mezején (egyáltalán valóban ott történt-e, ami történt). Az alábbiakban az ütközetre vonatkozó jelentősebb forrásokat hasonlítom össze, amelyek a *Moreai Krónika* forrásértékét, történeti hitelét, illetve irodalmi jellegét is árnyalják.

A csatáról Geórgiosz Akropolités is beszámol a Χρονική συγγραφή-ban. A tudós nyelvű historiográfiai hagyományt követő történetírói műben megörökített események azonban egyáltalán nem egyeznek meg a *Krónikában* leírtakkal.³⁹ A Χρονική συγγραφή szerint a nikaiai haderők parancsnoka megpróbálta elkerülni az arcvonalak összecsapását, ezért a stratégiai szempontokból legelőnyösebb helyekre állította nehézlovasságát, a könnyű fegyverzetű kun, török és görög íjásokat pedig arra utasította, hogy amikor az ellenség a csatamezőre ér, tizedeljék meg őket nyilaikkal.⁴⁰ Az ütközet leírásának ebben a változatában tehát a nikaiai egységek elsöprő roham helyett többször ütöttek rajta az ellenségen, így például, amikor azok a lovaikat itatták vagy úton voltak, elragadták a készleteiket. II. Mihály seregét Akropolités szerint ezzel a módszerrel kergették teljes kétségbeesésbe: az épeirosi uralkodó ugyanis Prilep városába menekült csapataival, amikor azonban odaért, katonái saját életüket mentve szétszóródtak. Mihály a fiával és néhány emberével együtt ugyanezt tette: az éj leple alatt lovon elmenekült, a parancsnokok pedig, mielőtt értesültek a történetekről, maguk is követték példáját. Akropolités szerint még az acháj erők is szétszóródtak: Villehardouin Vilmost szalmakazalba rejtőzve találták meg, és legkiválóbb emberét, Geoffroy de Bruyères-t (ὁ τῆς Καριτάνας Ἰοφρέ)

³⁹ Acropolites 79–82; Shawcross: *i. m.* (3. j.) 74–75.

⁴⁰ Geórgiosz Akropolités nem ír magyar íjászokról. A magyarkérdésről bővebben lásd lejjebb. Másfelől lásd Acropolites 79–82.

is foglyul ejtették.⁴¹ A leírtak alapján tehát a nikaiaiak győzelme aligha volt olyan ragyogó, mint amilyenek a *Moreai Krónika* szerzője vagy szerzői érzékeltetik, Akropolitis mégis azt írja, hogy „a mieink olyan diadalt arattak, hogy híre a világ összes szegletébe eljutott; mert bizony a nap kevés ilyen győzelmet látott” (τοιαύτην γοῦν νίκην οἱ τῶν ἡμετέρων ... κατορθώσαντο ὥστε τὴν αὐτῆς φήμην εἰς πάντα τῆς γῆς περιεῖναι τὰ πέρατα: ὀλίγας γὰρ τοιαύτας νίκας εἶδεν ὁ ἥλιος §81).

A *Moreai Krónika* ezzel szemben az Achaia Fejedelemség szempontjából sokkal kedvezőbbben, heroikus rokonszenvvel mutatja be a vereséget: nemcsak hogy eltúlozza a nikaiai haderő létszámát, de még a szicíliai Manfréd jelenlétét sem említi, ráadásul II. Mihály uralkodó menekülését is egy nikaiai kettős ügynök fortélyaival indokolja.⁴² A *Krónika* egyértelműen arra törekszik, hogy az ütközetet – a voltaképpeni megsemmisítő vereséget – méltóságteljesnek, már-már magasztosan elismerésre méltónak tüntesse fel.⁴³

A források különbözőségének oka egyszerűen az eltérő politikai kötődésből fakadó rokonszenv, elfogultság is lehet, de ennél talán bonyolultabb a helyzet. A következő tudós nyelvű nemzedéket képviselő történétíró, Geórgios Pachymerés ismeri a *Krónikában* szereplő nikaiai kettős ügynököt, tud arról, hogy miatta menekült el II. Mihály.⁴⁴ Sőt, II. Vilmost is védelmébe veszi. Azt írja, hogy a herceg a vereség után becsületesen átadta a maga és társai szabadságáért megszabott váltságdíjat, és azt állítja, ha a pápa nem oldozza fel hűbéresküje alól, nem szegte volna meg később sem a feltételeket.⁴⁵ A *Krónika* szövegéhez Pachymerés történeti műve kifejezetten közelebb áll. Utóbbiban közrejátszhat az is, hogy a két mű csaknem egy időben keletkezett. További filológiai kutatás tárgya lehet az esetleges szövegszerű áthallások kimutatása.

Magam azok véleményével értek egyet, akik a források különbözősége mögött leginkább a *Moreai Krónika* szerzőjének sajátos, költői céljait sejtik. A verselő krónikás Geoffroy de Bruyères tetteit kívánta a *Krónikába* illesztve hősköteményként megörökíteni.⁴⁶

Geoffroy de Bruyères mint a bizánci irodalom hősideálja

Geoffroy de Bruyères (valószínűleg: 1223–1275) francia lovag Hugues de Bruyères és Vilhardouin Alíz fia, az Achaia Fejedelemség területén fekvő Karytainának, az állam harmadik legnagyobb báróságának hercege volt. Életének és kalandjainak elsődleges forrása a *Moreai Krónika*, amely Antoine Bon francia középkorkutató szavaival élve „oly részletesen és élvezetesen mesél e különleges és magával ragadó személyiségű férfi sokszínű kalandjairól! Tökéletesen illusztrálja a görög területen felnőtt francia nemesek természetét.”⁴⁷

⁴¹ Vilmost állítólag hatalmas, kiálló fogairól ismerték meg (Acropolites 81).

⁴² H 3593–3670, 3637, 3965–3975, 3712–3946.

⁴³ Shawcross: *i. m.* (3. j.) 75.

⁴⁴ Geórgios Pachymerés (1242–1310) *Krónikájában* az 1260-tól 1308-ig terjedő időszak történetét írta meg. Műve Geórgios Akropolitis krónikájának folytatásaként tekinthető.

⁴⁵ Pachymerés 30–32.

⁴⁶ Shawcross: *i. m.* (3. j.) 76.

⁴⁷ A. Bon: *La Morée franque. Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d'Achaïe*. Paris (1969) 105–106.

Geoffroy apja halála után 1238-ban vette át az uralmat Karytaina fölött, és a *Krónika* szerint ő építtette Karytaina várát.⁴⁸ Ragyogó harcos hírében állt, ahogy azt a *Krónika* több helyen kiemeli. A szöveg voltaképpen a kor hősideáljaként ábrázolja.⁴⁹ Felesége Isabella de la Roche, Athén és Thébai urának, I. Guy de la Roche-nak a lánya volt.⁵⁰ Nagybátyját, II. Villehardouin Vilmost támogatva részt vett az Euboiá ellen 1256–1258 között vívott háborúban, és elfoglalta Negroponte (Chalkis) városát. Később apósával és más francia nemességekkel szövetségbe lépve lázadást szított Vilmos ellen. A lázadókat 1258-ban Karydinál leverték, a herceg azonban megbocsátott Geoffroy-nak, és visszaadta birtokait.⁵¹

1259-ben Geoffroy az Achaia Fejedelemség oldalán részt vett a pelagóniai ütközetben, és – bár a *Krónika* szerint bámulatos hőstetteket hajtott végre – az ütközet végén elfogták.⁵² A frank nemeseket egészen 1261-ig rabságban tartották, amikor végül Konstantinápoly visszafoglalása után Palaiologos Mihály hűbéresküért és néhány moreai területért cserébe felajánlotta nekik a szabadságukat. Vilmos beleegyezése után Geoffroy-t küldték vissza Moreába, hogy tolmácsolja a feltételeket a nemeseknek. A gyűlést Nikliben tartották Geoffroy és Guy de la Roche részvételével. Mivel a fogoly nemeseket a feleségeik képviselték, az esemény „Asszonyok Gyűlése” néven vonult be a történelembe. A nemesek elfogadták Palaiologos Mihály feltételeit, így Geoffroy átadta a kijelölt kastélyokat a görögöknek, és Vilmos is visszanyerte szabadságát.⁵³ Később, miközben Moreában egyre feszültebbé vált a helyzet egyfelől a császári görögök jelenléte, másfelől a pápa feloldozása miatt (III. Ince ugyanis felmentette Vilmost a Palaiologos Mihálynak tett esküje alól), Geoffroy engedély nélkül elutazott a félszigetről, és 1263–1265 között Itáliába ment. Ezért a tettéért újra megfosztották uradalmától, később azonban ismét megbocsátottak neki, és visszakapta birtokait.⁵⁴ 1275-ben Vilmos ötven lovat és kétszáz íjászt bízott Geoffroy-ra, aki Skorta közelében állította fel csapatait. Az év második felében azonban, mielőtt érdemben bevethette volna seregét a görögök ellen, meghalt vérhasban.⁵⁵

⁴⁸ T. Evergates: The Origin of the Lords of Karytaina in the Frankish Morea. *Medieval Prosopography* 15/1 (1994) 81–114; B §219.

⁴⁹ Csak a pelagóniai ütközet leírása során öt helyen dicséri Geoffroy tetteit: H 4013, 4018, 4058, 4067, 4068.

⁵⁰ Bon: *i. m.* (47. j.) 106, 367.

⁵¹ Bon: *i. m.* (47. j.) 119–120; J. Longnon: The Frankish States in Greece, 1204–1311. In: *A History of the Crusades. Volume II: The Later Crusades, 1189–1311*. Eds. K. M. Setton – R. L. Wolff – H. W. Hazard. Madison – Milwaukee – London (1969) 234–275, különösen 245–246; K. M. Setton: *The Papacy and the Levant (1204–1571). Volume I: The Thirteenth and Fourteenth Centuries*. Philadelphia (1976) 78–80.

⁵² H 4018–4032, 4066; Bon: *i. m.* (47. j.) 121–122.

⁵³ Bon: *i. m.* (47. j.) 123–125.

⁵⁴ Bon: *i. m.* (47. j.) 125 skk; 106, 368.

⁵⁵ Geoffroy-nak a *Krónikában* megörökített vitézsége a modern irodalmat is megihlette: Alfred Duggan 1962-ben megjelent regénye a lovag történetét beszéli el (A. Duggan: *Lord Geoffrey's Fancy*. Pantheon Books [1962]). A narrátor Geoffroy távoli unokatestvére, aki olykor tisztelettel, olykor kiábrándultan nyilatkozik rokonáról. Egyfelől magasztalja a francia lovagok jelképes alakjának ragyogó jellemét, másfelől feltárja szomorú korlátait is.

A hősideál szerepe a bizánci irodalomban

A bizánci történetírók számos művét szinte áthatja a „hősideál” iránti igény, amelynek gyökere szorosan összefonódik a keresztes háborúkkal.⁵⁶ A pogányok fölött aratott diadaloknak köszönhetően ugyanis több anatóliai család meggazdagodott, befolyásuk megnövekedett. E családok tagjaiban a sikerek következtében egyfajta nemesi öntudat alakult ki, amelynek termékeny táptalaja volt a csatatéren aratott győzelmek sora.⁵⁷ Tetteik lejegyeztetésével ezek a családok jól felfogott saját érdekeiket szolgálták.⁵⁸ Ezek az írások a korabeli történeti munkákra és a hőskölteményekre is hatottak, így a csaták leírásában egyre gyakoribbá vált az életét merészen kockáztató, a rettegett ellenséggel egyedül párbajba bocsátkozó nemes alakja, küzdelmeinek (így a tipikus *hős* bátor tetteinek és ragyogó jellemének) leírása.⁵⁹

A kor talán leghíresebb párbaját, amelyet I. Theodóros Laskaris nikaiai császár és I. Gíjász ad-Dín Kajhuszrau szeldzsuk szultán vívott 1211-ben a Maiandros folyó mellett fekvő Antiochiánál megesett ütközetben, Geórgios Akropolitész örökíti meg krónikájában.⁶⁰ A párbajban a szultán ugyanúgy üti ki ellenfelét a nyeregből, mint Sir Geoffroy de Bruyères Karintia grófját a *Moreai Krónikában*, és a császár lova (miként Karintia grófjéé) is elbukik.⁶¹ Az ehhez hasonló párbajok leírásai általában (ahogy a két példa összehasonlításából is látszik) a csata valós eseményei szempontjából kevésbé érdekesek és aligha hitelesek, céljuk sokkal inkább az említett hősideál megteremtése volt, semmint az, hogy a történeteket pontosan és részletesen visszaadják.⁶² Az ilyen és hasonló epizódok a szerzőnek egy-egy verses vagy prózai történeti műben lehetőséget teremtettek arra, hogy kiemelje hőstét a tömegeből, és megfeleljen az olvasóközönség hősideálra vonatkozó elvárásainak.⁶³ Másfelől ezek az epizódok sajátos módon arra az ellentmondásra is rámutatnak, amely a nemesek érdekei és a vezér valódi feladata között feszül: tudniillik a „hős” viselkedése (azaz, hogy ő maga vezesse harcba a csapatait) szemben áll a bevett bizánci katonai doktrínával is, miszerint a parancsnoknak biztos

⁵⁶ M. J. Glencross: La littérature française du Moyen Âge vue par quelques historiens de l'époque romantique. *Revue d'Histoire littéraire de la France* 93 (1993) 191–206, különösen 199.

⁵⁷ S. Kyriakidis: Accounts of Single Combat in Byzantine Historiography. *Acta Classica* 59 (2016) 114–136, különösen 114.

⁵⁸ J. C. Cheynet: *L'aristocratie byzantine VIIIe-XIIIe siècle*. In: *JS* 2.1:281322 (2000) 281–322.

⁵⁹ Kyriakidis: *i. m.* (57. j.) 114–115; A. Kazhdan – J. Constable: *People and Power in Byzantium*. Washington (1982). 110–111; A. Markopoulos: From Narrative Historiography to Historical Biography. *New Trends in Byzantine Historical Writing in the 10th/11th Centuries*. *BZ* 102 (2009) 697–715; A. Kazhdan: Aristocracy and the Imperial Ideal. In: *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries*. Ed. M. Angold. Oxford (1984) 43–57; A. Kazhdan – S. Franklin: *Studies on Byzantine Literature of the Eleventh and Twelfth Centuries*. Cambridge (1984) 39.

⁶⁰ Acropolitész 10; R. Macrides (trad.): *George Akropolites: The History*. Oxford (2007) 131; az ütközet-ről: Ostrogorsky: *i. m.* (1. j.) 355.

⁶¹ H 4022.

⁶² Kyriakidis: *i. m.* (57. j.) 131.

⁶³ Kyriakidis: *i. m.* (57. j.) 131.

távolságból kell követnie az ütközet alakulását, hogy a történések alapján megfelelő utasításokat tudjon adni.⁶⁴

Ez a középkori hősideál a *Moreai Krónikában* Geoffroy de Bruyères alakjában jelenik meg. A pelagóniai ütközetet bemutató csaknem másfél száz sorból tizenöt sor kizárólag Geoffroy hőstetteit ecseteli, de a lovag emellett még további tizennégy sorban is felbukkan.⁶⁵ Az ütközet versebe foglalt eseményeinek tehát mintegy ötödét az ő tettei teszik ki. A H kézirat szerint Geoffroy gyakorlatilag egyedül rohamozta meg az ellenség azon osztagát, akiktől Vilmos – saját állítása szerint – a legjobban tartott: a németeket.⁶⁶ A lovag szinte ellenállás nélkül ütötte ki a nyeregből, és ölte meg Karintia grófját, majd két rokonát. Ezt követően törött lándzsáját elhajítva kirántotta a kardját, és a többi német lovagot is „levágta, mint szénát a mezőn” (ὡς χόρτον εις λιβάδι v. 4029).⁶⁷ A Sebastokrator, látva a lovag vitézségét, szinte kétségbeesetten szalad az íjászokhoz (γοργὼν σπουδαίως ἐκεῖ ἔδραμεν v. 4035), és arra utasítja őket, hogy akár saját egységük, a németek pusztulása árán is, de semmisítsék meg azt a „sárkányt” (ὁ δράκοντας ἐκεῖνος v. 4040), aki kíméletlenül tizedeli erőiket. Az íjászok erre a lovakat és a katonákat sem kímélve mintegy el is döntik a küzdelem kimenetelét, de nem azzal, hogy sok harcost megölnek, hanem azzal, hogy egy *bizonys* lovagot harcképtelenné tesznek. A csata mindent eldöntő fordulópontja ugyanis egyértelműen az, amikor Geoffroy de Bruyères sebesülten megadja magát az ellenségnek. Vilmos kétségbeesetten szemléli a történéseket, és unokaöccse segítségére siet, de mindezt túl későn – csapatai, *ha akarják, ha nem*, már képtelenek befolyásolni a csata kimenetelét (ἠθέλαν κι οὐκ ἠθέλαν v. 4084). Amint a hős kidől, a vereség elkerülhetetlen.

A szöveghely különösen a Διήγησις περὶ τοῦ Ἀχιλλέως (*Achilleis*) néhány sorára emlékeztet, ahol Achilleus öt testvér és azok serege ellen küzd.⁶⁸ A mű feltehetőleg a XIII–XIV. század fordulóján keletkezett Neopatrasban, így lehetséges, hogy a *Krónika* és az *Achilleis* kapcsolatba hozható egymással.⁶⁹ A részletet emellett párhuzamba állíthatjuk a *Διγενὴς Ἀκρίτης* (*Digenés Akrités*), a legkorábbi bizánci epikus költemény egyes helyeivel is.⁷⁰

⁶⁴ Kyriakidis: *i. m.* (57. j.) 131.

⁶⁵ H 3950–4091, 4018–4032, 4010, 4011, 4040, 4041, 4058, 4059, 4061–4063, 4066–4069, 4075.

⁶⁶ H 3997.

⁶⁷ Karintia grófja, III. Ulrich valójában 1269-ig uralkodott, és valószínűleg nem vett részt a pelagóniai ütközetben. A *Krónika* újrörög kiadásának szerkesztője, Petros P. Kalonaros szerint az itt szereplő Karintia grófja csupán a képzelet szülötte, és a név a „Karytaina” szóval való összecsengés miatt került ebben a formában ide. D. J. Geanakoplos: *Greco-Latin Relations on the Eve of the Byzantine Restoration: The Battle of Pelagonia – 1259. DOP 7* (1953) 99–141, különösen 124; Lurier: *i. m.* (15. j.) 189; H 4020–4024. Érdemes megjegyezni, hogy a ὡς χόρτον εις λιβάδι-hasonlat a bizánci szerelmi költeményeknek is kedvelt eleme. Például: Ἡ ἀγάπη σου ἔναι τρυφερὴ σὰν χόρτον εις λιβάδι. – „A szereteted olyan lágy, mint széna a mezőn”. *Carmen amatorium vulgare*: PCP 48 (54) 2; I. Vassis: *Initia Carminum Byzantinorum*. Berlin (2012) 291.

⁶⁸ *Achilleis* 555–590.

⁶⁹ Shawcross: *i. m.* (3. j.) 74; Magdalino: *Between Romaniae. Thessaly and Epirus in the later Middle Ages*. In: *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*. Eds. B. Arbel – B. Hamilton – D. Jacoby. London (1989) 87–110; *Tradition and Transformation in Medieval Byzantium*. Aldershot (1991) XIII, 89.

⁷⁰ Shawcross: *i. m.* (3. j.) 74; *Digenes Akrites* 761–967.

Geoffroy de Bruyères minden szempontból tökéletes személy volt a „hős” megszemélyesítésére: I. Villehardouin Geoffroy legidősebb unokájaként nemzedékének egyetlen olyan férfi tagja volt, aki azzal büszkélkedhetett, hogy Morea egykori, dicső urának egyenes ági leszármazottja.⁷¹ Származása (amely akár Morea trónjára is feljogosíthatta) és nézeteltérései Vilmostal összességében mintaszerűen megalapozták a *Moreai Krónikában* betöltött „hősi” szerepét.⁷²

A *Krónika* „hőskölteményének” lehetséges irodalmi párhuzamai

A pelagóniai ütközet eseményeit a H kézirat 3950–4091 sorai részletezik. Ebben a csaknem másfél száz sorban a *Krónika* nyelvének és elbeszélésmódjának számos jellegzetesége megmutatkozik az ismétlődő formuláktól egészen a költői hasonlatokig.

A *Moreai Krónika* verseiben ugyanis igen gyakoriak az ismétlődő formulák. Ha az egész művet félsorok szerint elemezzük, megállapítható, hogy a teljes szöveg harmincöt százaléka ismétlődő szakasz.⁷³ A leggyakrabban megjelenő szókapcsolat – amely összesen hatvankét alkalommal szerepel a *Krónikában* –, ó *πρίγκιπας Γουλιάμος*, bár a H kézirat vonatkozó szakaszából hiányzik, a P kézirat két, „többletsorában” előfordul (v. 4017). A *Krónika* második leggyakrabban ismétlődő eleme, amely ugyancsak Geoffroy de Bruyères személyének fontosságát támasztja alá, összesen negyvennégyyszer fordul elő a szövegben: ó *ἀφέντης τῆς Καρύταινας* (... *Καρύταινου* alakban további huszonegy alkalommal, *Μισίρ Ντζεφρὲς ἐκεῖνος*-ként tizenhétszer, *ἐκεῖνος* ó *Μισίρ Ντζεφρὲς*-ként nyolcszor, így összesen kilencven alkalommal), ebből hétszer a pelagóniai ütközet leírásában.⁷⁴ Összehasonlításképp érdemes megjegyezni, hogy Homéros leggyakoribb hősf formulája, a *πολύμητις Ὀδύσσευς* összesen nyolcvanegyszer fordul elő az eposzokban.⁷⁵ Gyakran visszatérő formula a *μὲ τὰ φουσσαῦτα ὅπου εἶχε* is, amely a *Krónika* teljes szövegében huszonhétszer, a pelagóniai ütközet leírásában egyszer fordul elő (v. 3955), és tizennyolcszor ismétlődik a *οὕτως τὸν ὀνομάζαν* (v. 3999), tízszer a *ὅπου ἦσαν μετ’ ἐκεῖνον* (v. 4030), illetve tizenkétszer a *τὶ τὰ σᾶς λέγω τὰ πολλὰ* (v. 4055).⁷⁶

Ezek az ismétlődések „homérosi” jellegzetességeik mellett fontos új szemponttal gazdagíthatják a szöveg irodalmi elemzését: a formulák jelenlétének felismerésével

⁷¹ I. Villehardouin Geoffroy (valószínűleg: 1169–1229) Champagne-ból származó francia lovag, a negyedik kereszties hadjárat meghatározó alakja volt. Részt vett a Peloponnésos elfoglalásában, és ő lett az Achaia Fejedelemség második hercege (Evergates: *i. m.* [48. j.] 83–86). A kor történetének egyik fontos forrása a *Bizánc megvétele* című krónikája, amelyben a negyedik kereszties hadjárat eseményeit örökölte meg ófrancia nyelven. Magyarul lásd *Bizánc megvétele*. Ford. Szabics I. Budapest (1985).

⁷² Shawcross: *i. m.* (3. j.) 74.

⁷³ M. J. Jeffreys: ‘The Chronicle of the Morea – A Greek Oral Poem.’ In: *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines II (Bucarest, 6-12 Septembre 1971)*. Eds. M. Berza – E. Stănescu. Bucarest (1975) 153–158, különösen 154.

⁷⁴ A formula nem mindig Geoffroy személyét takarja, hiszen a *Krónikában* szerepel Karytaina előző ura is. H 4011, 4018, 4041, 4059, 4063, 4068, 4075.

⁷⁵ Jeffreys: *i. m.* (73. j.) 155.

⁷⁶ M. J. Jeffreys: Formulas in the Chronicle of the Morea. *DOP* 27 (1973) 163–195, különösen 168–181.

ugyanis választ kaphatunk arra is, hogy a történeti események leírásában a *Krónika* miért tér el sok helyen más forrásoktól. Méltán merülhet fel a kérdés, hogy a *Moreai Krónika*t vajon történeti műként vagy a Peloponnésos francia lovagjainak nemzeti eposz-ként kell-e olvasni. Jeffreys szerint utóbbi a helyes megközelítés.⁷⁷

Mindemellett a számos, gyakran ismétlődő formula egyértelműen arra utalhat, hogy a szöveg eredetileg szájhagyomány útján terjedt. Erre a *Krónika* szövegében közvetlen utalást is találunk: „mivel számos elbeszélés származik ama régi öregektől, ahogy utánuk megszülettek és szerfelett gyarapodtak” (ἐπει πολλοὶ ἀπὸ ἀφήγησες ἐκεῖνων τῶν παλαιῶν, ὅπου ἦλθασιν μετὰ ἐκεῖνων, ἐπρόκοψαν μεγάλως v. 1354–1355).

A pelagóniai ütközetet bemutató részlet azonban nemcsak a formulák miatt figyelemre méltó, hanem a lehetséges szövegszerű áthallások miatt is. Egyes feltételezések szerint a részlet egy kifejezetten Geoffroy de Bruyères személyét középpontba állító epikus költeményre utalhat – ilyen költemény azonban jelenlegi ismereteink alapján nem maradt fenn.⁷⁸ Az alábbiakban először röviden vázoló a *Krónika* hőskölteményének és csatajelenetének lehetséges irodalmi párhuzamait, majd elsősorban két bizánci költeményre, az *Achilleis*re és a *Trójai háborúra* (Ὁ Πόλεμος τῆς Τρωάδος) összpontosítom elemzésemet.

A pelagóniai csata leírásában felbukkan egy jellegzetes, az ókor óta ismert és a bizánci költészetben is széles körben elterjedt hasonlat: Vilmos a katonáit buzdítva azt mondja, hogy Isten kegyelméből szétzúzzák az ellenséges csapatokat és elnyerik a győzelmet, a többieket pedig elkapják, mint sólyom a fogolymadarat (ὡς φάλκωνας περδίκην v. 4006). Az oxfordi *Achilleis* (a továbbiakban AO) 562. sorában Achilleus is ugyanígy öli meg egyedül háromszáz ellenségét (ὡς ἰέραξ τὰ περδίκια). A sólyomra használt görög szó különbözősége cseppet sem zavaró, hiszen két sorral lejjebb már az *Achilleis*ben is a φάλκος szó szerepel, illetve a hasonlat a két szó váltakozásával összesen négyszer szerepel a teljes szövegben.⁷⁹ A kép egy korábbi bizánci költőnél, Mytilénéi Kristófnál (Χριστόφορος Μυτιληναῖος) is megjelenik (ὡς ἰέραξ τις πέρδικας συλλαμβάνει), továbbá szerepel a *Krónikával* többé-kevésbé egy időben létrejött *Trójai háború* című költeményben is (v. 8218).⁸⁰ A *Digenés Akrités* is sólyomhoz hasonlítja a harcra készülő fiút (δέξαι τὸ σὸν γεράκην), egy későbbi sorban pedig itt is előkerül a fogolymadár (πότε,

⁷⁷ Jeffreys: *i. m.* (76. j.) 191–192.

⁷⁸ M. J. Jeffreys: The Chronicle of Morea: Priority of the Greek Version. *BZ* 68 (1975) 304–350. különösen 336.

⁷⁹ AO 93, 259, 278, 562.

⁸⁰ Mytilénéi Kristóf valószínűleg 1000–1050 között élt. Bizáncon született, és élete nagy részét ott is töltötte. 145 versből álló gyűjteményének a Στίχοι διάφοροι (Sokféle versek) címet adta. A versek időrendi sorrendben követik egymást. Sok hiányos, sérült állapotban maradt fenn. A legtöbb alexandrinban íródott. A hasonlat a gyűjtemény leghosszabb versének 53. sorában olvasható, amely az Εἰς τὸν ἀρχὴν címet viseli. Vö. A. Kazhdan: Christopher of Mytilene. In: *Uő: i. m.* (3. j.) 442. A sólyom és az áldozati madár képe Hésiódos óta jelen van a görög irodalomban (Hes. *Op.* 202–212). Többek között Aisópos egyik meséje, a *Sólyom és a csalogány* is bemutatja ezt a toposzt. A mesében a csalogány a sólyom könyörületéért cserébe felajánlja, hogy énekel neki, a sólyom azonban zordan és bölcsen válaszol: „jobban szeretném, ha a hasamat töltenéd meg, mert ének nélkül tudok élni, étel nélkül nem”.

γεράκιν μου καλόν, τὰς πτέρυγας ἀπλώσεις, καὶ κυνηγήσεις πέρδικα).⁸¹ Vilmos beszédében egy másik közismert hasonlat is megjelenik: a harcsockok biztatása közben azt mondja, dicstelenség lenne, ha azt kürtölnék szét a világban, hogy „asszony módjára elmene-külünk” (ὡς φύγωμεν ὡς γυναῖκες v. 3981). A gyávák már Jeruzsálemi Hésychios korában is asszonyok módjára futottak meg (ἔσονται οἱ Αἰγύπτιοι ὡς γυναῖκες ἐν φόβῳ).⁸²

Az *Achilleis* szövege kutatásaim alapján nem kizárólag a szakirodalomban említett oxfordi változat 555–590. sorainak csataleírása miatt hozható kapcsolatba a *Krónika* csatajelenetével, hanem a költemény általános szóhasználata, kifejezésmódjai alapján is.⁸³ Az *Achilleis* nápolyi változatában (a továbbiakban AN) megjelenik például a *Krónika* hőskölteményének talán legjellegzetesebb kifejezése: τοὺς ἐκατέκοφτεν ὡς χόρτον εἰς λιβάδι – levágta őket, mint szénát a mezőn.⁸⁴ Az *Achilleis* szerzője háromszor használja ezt a képet (v. 220, 995, 1397), egy helyen kifejezetten erős költői hanggal (ἐὰν ἔχουν πέτρας σώματα, ὡς χόρτον ἂν τοὺς κόψω, AN 220).⁸⁵ Máshol harc közben egy Achilleushoz hasonló vitéz ugyanúgy támad az ellenfélnek, mint Sir Geoffroy a németek vezérének: egyenesen mellkason dőfi lándzsájával (AN: δῶκεν τὸν στὸ στήθος κονταρέαν v. 1005; H: στὸ στήθος τὸν ἐβάρεσεν v. 4022). Ez a fajta gyors és tömör párbajleírás már az ókorban is megszokottnak számított, hiszen Pseudo-Kallisthenész Nagy Sándor-regényében is többször előfordul.⁸⁶

A két költeményben az egyező szófordulatok mellett ugyanazok a formulák is rendre megjelennek: az *Achilleis*ben és a pelagóniai ütközet soraiban például egyaránt szerepel a διὰ ἂν τὸν πολεμῆσουν.⁸⁷ De nem csupán a kifejezés egyezése érdekes, hanem a használat szövegösszefüggése is. Miként az *Achilleis*ben Achilleus ellenségei indulnak el, hogy megütközzenek a hőssel, éppúgy a *Moreai Krónikában* is az ellenség indul meg Vilmos serege felé. Az *Achilleis* soraiban ugyanazokat az orális költészeti gyökerekre utaló kiszólásokat fedezhetjük fel, mint a *Krónikában*: λέγω σας (AO 286, 566), λοιπὸν τί λέγω τὰ πολλὰ (AO 705) és ὡς τὸν εἶδεν καὶ τὸν ἐγνώρισεν (AO 289, H 4060). A közös formulák akár arra is utalhatnak, hogy Moreában élő hagyománya lehetett a szóbeli költészetnek, annál is inkább, mert – bár keletkezésük pontos dátumát nem ismerjük – a két mű többé-kevésbé egy időben jött létre.

Az általános szövegbéli hasonlóságok közül kiemelkedik az Achilleus és Geoffroy de Bruyères személyével kapcsolatos szóhasználat. A szövegek a hősökre és a lovagra egyaránt θαυμαστὸς ἐκεῖνος-ként utalnak (AO 36, 623; H 4067), akik ugyanolyan bölcsen cselekednek, ὡς φρόνιμος (AO 109; H 4013), ráadásul mindkettőt sárkánynak

⁸¹ *Digenes Acrites* 902, 944–945.

⁸² Hésychios 28, 56–57. A jeruzsálemi Hésychios a Kr. u. V. században élt szerzetes, ókeresztény író.

⁸³ Vö. 68. j.

⁸⁴ A sort érdemes párhuzamba hozni Ióannész Zónaras (c. 1074–1159) bizánci történetíró Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν című művével is, hiszen első könyvének egyik harci jelenetében is fellelhető a ritka hasonlat: τοὺς Ἀσσυρίους ὡς χόρτον συνέκοψαν (Zónaras III. 13).

⁸⁵ AN 220, 995, 1397 („Még ha sziklatestük van is, mint szénát, vágom le őket”).

⁸⁶ *Historia Alexandri Magni* 844, 1655, 2925.

⁸⁷ AO 91; H 3957.

nevezik: Achilleust Πάντουρκλος (δράκοντα περικαλεῖς, AO 664, vagy általános jellemzésben Ἀχιλλεύς, ὁ θαυμαστός, ὁ δράκος, AN 1849), Geoffroy-t pedig a Sebastokrátor (ὁ δράκοντας ἐκείνος, v.4040). Az *Achilleis* főhőse ugyanabban szerepben jelenik meg, mint Geoffroy de Bruyères a pelagóniai csatában: nemes hős, aki a házját védi.⁸⁸ A két hős jellemzésének ilyen mértékű szövegszerű egyezése aligha lehet véletlen.

A *Krónika* szövege nem csak az *Achilleisszel* hozható összefüggésbe. A vele nagyjából egy időben keletkezett *Trójai háború* nyelvzete és megfogalmazása arra enged következtetni, hogy a mű valamiképpen kapcsolatban állhatott a *Moreai Krónikával* (legyen bár ez a kapcsolat a közös szóbeli eredet – illetve hagyományos bizánci hősköltészet – vagy a két szerző kölcsönös hatása egymásra). A trójai háború történetét feldolgozó nagy költemény a szókincsében, fordulataiban és hasonlataiban is egyezést mutat a *Krónikával*. Fellelhetőek benne például a Sir Geoffroy párbajával igen sok hasonlóságot mutató harcok, amelyek nem csak tartalmukban, de szóhasználatukban is egyezést mutatnak (elég csak az ἔδωκε κονταρέαν kifejezésre gondolni, amely nyolc helyen fordul elő a költeményben).⁸⁹ Egy helyen az egyik hős pontosan ugyanott, a pajzsa fölött találja el vetélytársát, mint Sir Geoffroy: καὶ κονταρέα τὸν ἔδωκεν ἅπανω εἰς τὸ σκουτάρην (v. 3046). Az ellenfél itt is többször leesik a lóról, akárcsak Karintia ura (v. 3739, 6918, 10752). A trójai hősök legnagyobbikának jellemzése is hasonló a frank lovag leírásához: ahogy az *Achilleis*ben is, itt is állandó a jelzője: Ἀχιλλεύς ὁ θαυμαστός (pl. v. 6825). A katonák parancsnokaiknak mindkét műben feltétel nélkül engedelmessékednek: ahogy a magyarok kérdés nélkül „úgy is cselekedtek, ahogy megparancsolták nekik” (ὡς ὠρίστησαν, οὕτως καὶ τὸ ἐποιήσαν, H 4051), úgy a myrmidonok is azonnal teljesítették Achilleus parancsát (ὡσάν τοὺς τὸ ἐπαράγγειλεν, οὕτως καὶ τὸ ἐποιῶν v. 9744), és levágták a „perzsákat”.⁹⁰ A két mű kifejezőmódjának és szókincsének hasonlóságait még hosszan lehetne sorolni.

A *Trójai háború* szövegében az *Achilleis*hez képest is erőteljesebben jelennek meg a szóbeliség ismérvei. Többször olvashatjuk a pelagóniai ütközetben is feltett költői kérdést: τί νῦν σῶς λέγω τὰ πολλὰ; (v. 523, 7430) és a λέγω σας formulát (pl. v. 8214).

A formulák, a szókincs és a kifejezőmód, a történetmesélés hasonlósága egyértelműen arra utalnak, hogy a fent említett művek valamiképp kapcsolatban álltak egymással. Mindegyik többé-kevésbé ugyanabban az időben született, és hasonló témát dolgoz fel hasonló módon. Ennek két oka lehet: vagy létezett egy nagyon erőteljes hangú és karakterű szóbeli költészet a bizánci görög területeken, amelyből ezek a költemények is kialakulhattak (ezt a feltételezést támaszthatja alá az, hogy különböző műfajokban jelennek meg ugyanazok a hasonlatok – hősköltemény, szerelmes vers), vagy a *Krónika*

⁸⁸ M. Lassthiotakis: Achille et Digénis : réflexions sur la fonction de quelques épisodes et motifs acritiques dans l’Achilléide. *Les Personnages du roman grec. Actes du colloque de Tours, novembre 18–20, 1999.* Lyon (2001) 373–392, különösen 385.

⁸⁹ *Trójai háború* 3738, 3749, 4068, 4529, 5062, 6916, 9432, 10751.

⁹⁰ τοὺς Πέρσας ἐγυρεύασιν v. 9745.

és a két másik mű szerzői közvetlen kapcsolatban álltak egymás műveivel.⁹¹ E két lehetséges okot nem is feltétlenül szükséges különválasztani.

A fentiekhez hozzátehetjük, hogy a Geoffroy de Bruyères vitézkedéseit részletező tizenöt sor egyértelműen kialakult, „irodalmi” szerkezetet tükröz. A hős elsőként, egyedül száll szembe az ellenséggel (miként az az *Achilleis*ben is ismétlődő motívum). A legrettegettebb katonával vívott rövid harca a korban megszokott párbajleírásokra emlékeztet (lásd a fent említett részletet Akropolisz krónikájából és a *Trójai háború* számos részletét), hőstetteinek látványa pedig bátorságra sarkallja szövetségeseit, akik mind fellelkesülve igyekeznek a segítségére sietni, hogy együtt kaszabolják az ellenséget – utóbbi az alárendeltjeivel vitézül harcoló parancsnok toposza, amely a helyi nemesség érényét és legitimitását hivatott igazolni.

A magyar segédc csapatok szerepe a pelagóniai ütközetben

A pelagóniai ütközet egyik leginkább vitatott történeti eleme a magyar íjászok jelenléte és szerepe, amely a fent elemzett hőskölteményt magában foglaló csataleírás irodalmi jellegével is szorosan összefügg. Részt vettek-e egyáltalán magyar segédc csapatok az ütközetben, és ha igen, vajon valóban az ő záporozó nyilaik döntötték-e el a küzdelmet, vérzivatar (ζάλην P 4043) zúdítva az Achaia Fejedelemség erőire? Az alábbiakban mindekelőtt a *Krónika* szövegét elemzem.

A Sebastokratőr, amikor látja, hogy a németek Geoffroy de Bruyères támadása következtében „szétszórattak és zsvajogtak” (ἐσπάραξαν κι ἀπήρασι τὸ κρότος v. 4034), villámgyorsan odasiet, ahol a magyarok vannak (γοργὸν σπουδαίως ἐκεῖ ἔδραμεν ὅπου ἦσαν οἱ Οὐγγροὶ v. 4035), és megparancsolja nekik, hogy vegyék célba a szövetséges németekkel összekeveredett ellenséges osztagot. A magyarok ezek után a mellékesen említett kunok segítségével lemészárolják a frankok és a németek összes lovát és lovasát (ὄλους τοὺς ἵππους καὶ φαρία τῶν Φράγκων κι Ἀλλαμάνων, ὅλα τὰ ἑκατασφάξασιν v. 4056-4057). Bevetésük következtében elbukik az osztag félve tisztelt vezére, Geoffroy de Bruyères is. Miután a lovag megadja magát az odasiető Sebastokratőrnek (v. 4066), a csata végleg eldőlni látszik: Vilmos ugyan a lovag segítségére siet, de későn – a vereség a magyarok nyilai miatt bevezetett.

A görög nyelvű *Krónika* nem ír pontos számokat, a francia nyelvű változat azonban igen: a csatában háromszáz német, ezeröttszáz magyar, hatszáz szerb, nagyszámú bolgár lovasság és még jelentősebb gyalogság, illetve kétezer könnyűfegyverzetű kun harcos támogatta a Nikaiai Császárság seregét.⁹² A *Krónika* adatai azonban aligha helytállóak: a pelagóniai ütközetben felsorakozott ellenséges erők leírásánál valószínűleg túloz, hogy enyhébb színben tüntesse fel a frank vereséget.

A viták elsődleges oka az, hogy a kor történetírói egyáltalán nem említik a magyarok jelenlétét a pelagóniai ütközetben. Geórgios Pachymerés csupán „szkítákról és perzsákról” (azaz kunokról és törökökről) ejt szót a nikaiai sereg oldalán, Geórgios

⁹¹ Vö. 66. j.

⁹² B §270.

Akropolítés pedig szkítákat, törököket és olyan görögöket említ, akiknek inkább az íjászat volt a fegyverneme (οἷς καὶ μάλλον ἢ τοξεία τὸ ἐπιτήδευμα) – utóbbiak alatt valószínűleg a Philadelphieia területén élő görögök értendőek, akik híresek voltak tehetséges íjászaikról.⁹³ Bár tudjuk, hogy a több bizánci írónál is előforduló „törökök” megnevezés magyarokra is vonatkozhatott (például a *Krónika* eseményei előtt egy-két évszázaddal élt Ióánnész Zónaras történetírónál: „a király ajándékokkal meggyőzte a törököket, azokat, akik a Duna vidékén élnek, és magyaroknak is nevezik őket” – ὁ βασιλεὺς δώροισι τοῦς Τούρκους ἔπεισε τοὺς περὶ τὸν Ἰστρον, οἱ καὶ Οὐγγροὶ καλοῦνται), valószínűtlen, hogy a pelagóniai ütközet leírásakor ezzel a megnevezéssel a magyarokra is utalhattak a történetírók.⁹⁴ Azok a szerzők, akik a magyarokat Τούρκοι néven emlegetik, jóval Akropolítés és Pachymerés ideje előtt éltek, egy szorosabb irodalmi körhöz tartoztak, és ugyanazon irodalmi befolyás alatt álltak, így e megnevezés forrása nem a köznyelvben, hanem az irodalomban keresendő.⁹⁵

A modern szakirodalomban a magyarok pelagóniai ütközetben játszott kiemelkedő szerepének elkötelezett szószólója Darkó Jenő volt. Két későbbi forrásra alapozva – amelyek görög segédcsapatok magyarországi jelenlétét igazolják 1260-ban – Darkó azt állítja, hogy a görög katonákat a magyaroknak a pelagóniai csatában játszott meghatározó szerepéért küldte Palaiologos Mihály Magyarországra mintegy viszonzásul. Darkó egyenesen odáig megy, hogy „a híres pelagóniai csata a nikaiai–magyar csapatok győzelmével végződött”, és „mindkét hatalom (ti. a Nikaiai Császárság és Magyarország) szerencsés közreműködése zúzta szét az ellenség minden törekvését, és ezzel megnyitotta a nikaiaiak számára az utat Konstantinápoly felé.”⁹⁶ Moravcsik Gyula mindent megkérdőjelezi: szerinte, ha jelen voltak is magyar segédcsapatok a pelagóniai ütközetben, nem lehettek sokan, hiszen akkor a bizánci források is említést tennének róluk.⁹⁷ Ehhez saját tanulmányára hivatkozva még hozzáteszi, hogy a forrás, amelyre Darkó utal, a XVIII. századnál nem régebbi.⁹⁸

A magyarok jelenléte és szerepe a pelagóniai ütközetben tehát vita tárgya. Figyelembe véve azt, hogy a *Krónika* – mint Jeffreys is sugallja – elsősorban nem történeti mű, hanem a moreai frankok amolyan nemzeti eposza, nem a pontos adatközlés a célja, és azt, hogy a *Krónikán* kívül egyetlen másik forrás sem említi a magyar segédcsapatokat, jelenlétük az ütközetben valóban kétségsbe vonható. Darkó Jenő megállapítása pedig, tudniillik – a *Krónika* beszámolója alapján – a magyarok nyilai hozták el a győzelmet a Nikaiai Császárságnak, végképp bizonyíthatatlan, sőt megalapozatlan.⁹⁹ Az íjások ilyen

⁹³ Pachymeres 31; Acropolites 81; Macrides: *i. m.* (60. j.) 362.

⁹⁴ Darkó J.: *A magyarokra vonatkozó népnévek a bizánczi íróknál*. Budapest 1910. 4–5; Zónaras XVI. 12.

⁹⁵ Darkó: *i. m.* (94. j.) 6.

⁹⁶ E. Darkó: *Byzantinisch-ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts*. Weimar (1933) 16, 54.

⁹⁷ Ostrogorsky: *i. m.* (1. j.) 357. Ostrogorsky kötete magyarul Moravcsik Gyula jegyzeteivel jelent meg.

⁹⁸ Gy. Moravcsik: *Inscription grecque sur le triptyque de Grenoble. Études Hongroises* 13 (1953) 193–203; Ostrogorsky: *i. m.* (1. j.) 403; lásd még a témáról Geanakoplos: *i. m.* (67. j.) 124.

⁹⁹ Jeffreys: *i. m.* (76. j.) 191–192.

szembeötlő szerepeltetésének célja inkább Geoffroy de Bruyères hősiességének irodalmi kihangsúlyozásában keresendő. A magyarok legyőzhetetlen mellékszereplőként erősítik a valódi főszereplő, a lovag tetteinek jelentőségét. A csatában részt vevő nemzetek közül a magyarok kiemelésének oka talán a hajdani kalandozó őseinkről alkotott közhelyszerű képben, irodalmi toposzban rejlik („A sagittis Hungarorum libera nos, Domine!”).

Ennek az elhíresült mondásnak az eredeti változata ugyan a modenai egyházmegyei levéltár egyik kódexében szerepel („Ab Ungerorum nos defendas iaculis!”), de a magyarok a bizánci forrásokban is több helyen félelmetes, legendás népként jelennek meg.¹⁰⁰ Egy X. században élt Gregorios nevű szerzetes *Basileios élete* című munkájában így ír a magyarokról: „a magyarok népe bűneink miatt naponként pusztítja a nyugati területeket [...] miért járnak mindig szerencsével ezek a mocskos népek, mikor mint a fergeteg, hadba szállnak ellenünk, keresztények ellen, és kivonulván pusztítják a nyugati területeket. [...] Íme én látom ma, hogy ebben az órában azok a mocskos magyarok, akik megpróbáltak átkelni a Duna folyón, befulladtak annak sodrába, Isten rendeléséből közülük, csak kevesen maradtak életben s tértek vissza országukba, azok is üres kézzel...”¹⁰¹

Kónstantinos Manassés bizánci krónikás¹⁰² egyik 1173-ban Manuél császárhoz írt levelében így jellemzi a magyarokat: „...ezt a népet, mely jó lovú, jól felfegyverzett, vassal, páncéllal övezett, Ares megszállottja, milliányi tömeg, számtalan ember, több a tenger fővenyénél, vitézségben és harciasságban felülmúlja a triballusokat, dákokat és gepidákat, háborúban jártas, páratlanul merész, féktelenül bátor, lebírhatatlan lelkű, független, nem szolga nép, emelt fejű, szabadságszerető, a maga ura [...] Semmiféle úrnak nem szokott adót fizetni, szilaj és önfejű volt világéletében, sokasága több, mint réten a fű, karja csatában erős, valamennyien nehézfegyverzetet, dárdát, ércpáncélt viselnek, és a sugár a nagy égig is elhat sugaras sisakjukról. Lovuk tüzes, nemes, a harcban bátor és szilaj. És volt idő, mikor azt lehetett hallani, hogy ez a milliányi és rémisztő nemzet, ha harci szövetségre lép, még félelmetesebb.”¹⁰³

A fenti példák alátámasztják, hogy a magyar nép harciasságát és íjászaik szakértelmét bizánci területeken is közhelyszerűen ismerték és tisztelték. Ezek alapján lehetséges, hogy a *Moreai Krónika* szerzője nem a csatában játszott döntő szerepe miatt emelte ki épp ezt a nemzetet a pelagóniai ütközetet bemutató sorokban, hanem azért, hogy a magyarokat övező hajdani tisztelet – amelynek emléke irodalmi toposzként talán még élt az akkori görögökben – felidézésének segítségével még dicsőbbnek állítsa be Sir Geoffroy de Bruyères heroikus bukását.

¹⁰⁰ Modenai egyházmegyei levéltár, O. I. 4. codex; Halmágyi M.: A magyarok nyilaitól... – Egy kósza idézet nyomában. *Aetas* 22/3 (2007) 142–147, különösen 147.

¹⁰¹ Moravcsik Gy.: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest (1988) 28–29. Az idézet Moravcsik Gyula fordítása. Lásd még Zólyomi Zs.: Magyar harcmodor az Árpád-korban bizánci források alapján. *Hadmérnök* 6/1 (2011) 320–339, különösen 328.

¹⁰² Valószínűleg 1130–1187 között élt. Mintegy 7000 soros, *versus politicust* követő verses krónikája történetét a világ teremtésétől kezdte és Niképhoros Botaneiatés uralkodásának végével (1081) fejezte be.

¹⁰³ Moravcsik: *i. m.* (101. j.) 158. Az idézet Moravcsik Gyula fordítása. Lásd még Zólyomi: *i. m.* (101. j.) 332.

Összegzés

Véleményem szerint tehát megállapíthatjuk, hogy a pelagóniai ütközet leírását a *Moreai Krónikában* inkább hőskölteménynek, semmint történetírói (krónikási) forrásnak kell tekinteni. A csata menete, a Nikaiai Császárság oldalán harcba szálló, félve tisztelt német és magyar csapatok felvonultatása, az ütközet monumentalitásának hangsúlyozása egytől egyig ugyanazt a célt szolgálják: a költő a kor vezéreszményének eleget téve hősi magasságokba kívánja emelni Geoffroy de Bruyères személyét. Ez az értelmezés nemcsak feloldja, de indokolja is a *Moreai Krónika* és a kortárs tudós nyelvű történeti munkák közötti szembetűnő különbségeket, illetve választ ad a magyarok ábrázolására, kiemelt szerepére is az ütközetben.

A részlet hősköltemény jellegét a *Krónika* nyelvezete is alátámasztja. Az ismétlődő formulák, az orális eredetre utaló fordulatok és az erős költői képek egyértelműen bizonyítják, hogy a szerző nem történetírói művet, hanem egyfajta frank nemzeti eposz akart teremteni.

Mindemellett a Geoffroy de Bruyères hőstetteit bemutató részlet mind témájában, mind szóhasználatában és kifejezőmódjaiban szembetűnő hasonlóságot mutat a vele többé-kevésbé egy időben keletkezett *Achilleis* és *Trójai háború* című művek szövegével. Ennek két lehetséges okát – a görögglakta területek erőteljes hangú szóbeli költészetét és a szerzők közvetlen kapcsolatát – nem is szükséges feltétlenül különválasztani egymástól.

SUMMARY

The study examines the origins and characteristics of a unique Byzantine 'epic' in the *Chronicle of Morea*: the description of the Battle of Pelagonia and the exploits of Sir Geoffroy de Bruyères. Although the professional literature agrees on that the episode is likely based on folk poetry and oral tradition, many questions (such as literary crosstalk, intertextual connections, the author's intentions etc.) remain unanswered. The study presents the historical context of the *Chronicle*, examines the person of Sir Geoffroy de Bruyères and the potential intertextual relations of his epic, and analyses the Hungarian relations of the Battle of Pelagonia. The literary translation of the nearly 150 lines of the battle is attached in the appendix.

Keywords: *Chronicle of Morea*, Geoffroy de Bruyères, epic, intertextuality, Battle of Pelagonia, Hungarians in the *Chronicle of Morea*

TÖRÖK ÁBEL

ELTE, Eötvös Collegium, Byzantium Központ

torokabel@gmail.com

A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

FÜGGELÉK

A pelagóniai ütközet leírása a *Moreai Króniká*ban (H 3950–4091)

Napközben indult meg a had¹⁰⁴ a gigászi csatába,
 s másnap reggel megérkezett tág Pelagóniába.¹⁰⁵
 És mert a herceg¹⁰⁶ látta, hogy elhagyta őt a társa,
 s a vész elöl elvágatott Épeiros despotája,¹⁰⁷
 ő pedig a széles mezőn elzárva maradt éjjel,
 csupán Moreából hozott hűséges seregével,
 és látta a császár¹⁰⁸ hadát jönni nagy buzgalommal
 rókalelkű vezérével, a Sebastokrattal¹⁰⁹
 és mert bölcsességre hajlott, mint tapasztalt, hős bajnok,
 megüzenete, hogy járuljon elé minden parancsnok,
 egész lovassága és a római meg frank gárda,
 hogy bátorságot önthessen a harcos katonákba;
 ilyen buzdító beszédet mondott a csapatának:
 „Rokonaim, barátaim, testvéreim, bajtársak!
 Az Úr is tudja, mennyire le vagyok sújtva ebben
 a despota hibájából most fennálló helyzetben,
 aki úgy egyedül hagyott, mint egy kölyköt,¹¹⁰ a vészben.
 Én, mivel nagyon szeretem, s dicsőséget reméltem,
 az őt fenyegető súlyos veszélyt szem előtt tartva,
 és hogy a Sebastokrattól az országát akarja –
 hisz elragadta Vlachiát¹¹¹ és Épeirosra támadt –,
 elhoztam oroszlánszívű, harcedzett armadám,
 s szövetségre léptem vele, támogatást nyújtottam.
 De amint Romaniába¹¹² elhozott, alattomban
 fivére kezére adott – hátha ő így meglóghat –,
 mint Iskarióti Júdás Krisztust ama zsidóknak.

¹⁰⁴ A Nikaiai Császárság serege.

¹⁰⁵ Pelagónia mezeje a mai Καροπιά település közelében.

¹⁰⁶ II. Villehardouin Vilmos, az Achaia Fejedelemség hercege, Morea ura.

¹⁰⁷ II. Mihály épeirosi despota. II. Villehardouin Vilmos apósa, a herceg ugyanis 1258-ban feleségül vette a lányát, Anna Komnéné Dukainát.

¹⁰⁸ Palaiologos Mihály régens, a Nikaiai Császárság uralkodója.

¹⁰⁹ Theodor Dukas Sebastokrattól (értéktelen cím, az uralkodóval való rokonságot jelzi). II. Mihály despota fivére, I. Mihály fia.

¹¹⁰ A szövélyasztás utalhat arra is, hogy II. Mihály Vilmos apósa.

¹¹¹ Thessália délkeleti vidékén fekvő terület (Μεγάλη Βλαχία).

¹¹² A megnevezés pusztán göröglakta területet jelöl. A görögök a hosszú életű Kelet-Római Birodalom miatt a rómaiak utódjainak tekintették magukat, ezért ez a kifejezés elterjedt volt.

Így hát segítségetekért fordulok most felétek:
 mivel ellenséges földre vetett e szörnyű vétek,
 jól tudjátok, Moreától milyen messze kerültünk,¹¹³
 s szégyen lenne, ha bárki azt mondaná, meneküljünk,
 gyalázatunkra lenne, és nagy gúnnyal híresztelnék,
 hogy bár mind harcosok vagyunk, futunk, mint az asszony nép.
 Hanem rajta, álljunk ki most, nemes lelkű vitézek,
 őrizzük meg az életünk, irtsuk az ellenséget,
 hadd dicsérje majd a világ ezt a nagy merészséget,
 hisz minden igaz lovagot az elismerés éltet.
 Ez a had, mely ellenünk tör, hogy vérünkben fürössze
 a mezőt, sok különböző földről verődött össze;¹¹⁴
 azt akarom, hogy tudjátok, és senki ne felejtse:
 Nikaia kusza, sokfelől összegyűjtött hadteste
 soha nem lesz meg egymással teljes egyetértésben.
 Mi azonban, még ha nem is oly szépszámuán, népem,
 mind jó ismerősök vagyunk, bajtársak és barátok,
 testvérek vagytok, mondhatom, ahányan csak itt álltok.
 Tartsunk össze, így illik ez, ebben a szeretetben,
 mert ha összefog seregünk, szilárd s rendíthetetlen,
 s egy közülünk kétszázal is felér az ellenségből.
 Éppen ezért bizakodom, s nem is félek egyébtől,
 csak a háromszáz némettől, kiket nagy úr vezérel:
 Karintia hercege az,¹¹⁵ a neve reszketéssel
 tölt el, és biztosan tudom, hogy az első egységben
 sorakoznak emberei bátran és tetre készen.
 De ha mint józan harcosok támadjuk majd meg őket
 visszaverve rohamukat, csatasoruk megtörhet,
 hogyha megsegít az Úr és anyáink esdeklése,
 porrá zúzzuk vonalukat, s nagy lesz a veresége,
 elkapjuk majd a többbit is, mint csalogányt a sólyom.
 Ezért most azt mondom, hogy a legjobbja sorakozzon
 az első vonalunkba fel, válogatott vitézek,
 akik tartják a hadrendet s mindnyájan harcra készek,
 és legyen a parancsnokuk, briliáns kapitányuk
 Karytaina hős hercege,¹¹⁶ őt kövesse a szárnyuk.

¹¹³ A fővárostól, Andravidától kb. 430 kilométerre.

¹¹⁴ A francia nyelvű *Krónika* magyar, szerb, kun, német és török katonákról számol be. B §270.

¹¹⁵ III. Ulrich (1220–1269). Karintia a mai Ausztria azonos nevű legdélibb tartománya és a szlovéniai Koroška régió területének egy része.

¹¹⁶ Geoffroy de Bruyères (1223–1275), II. Villehardouin Vilmos hűgának, Alíznak a fia. Karytaina az ő arkadiai kastélya.

Az Úr irányítsa kardját, támogassa jól ebben,
mert nem küzdhetne senki sem önála ügyesebben.”
Ezt mondta és ezt tette ott a nemesszívű herceg:
elrendezte a csapatot s a számos regimentet.
Mindegyik felsorakozott tág Pelagóniában,
hogy végre megmérkőzzenek a hírneves csatában;
Nikaia nagy serege is felállt, megtelt a nagy rét.
A német zászlót lengette első sorában a szél;
láttukra a hős Geoffroy meg is indult előre,
egyesen nekik rohant, sűrű lándzsaerdőbe.
Az első, kit megtámadott, s kibe dárdáját vágta,
Karintia hercege volt: egyenest mellkasába
ütötte gyilkos fegyverét szívénél eltalálva,
és a herceg tüstént holtan zuhant bele a sárba;
majd két rokonát verte szét ezután a bajnoknak,
akik a nagy párbaj után ellene lovagoltak.
Fényes lándzsája eltörött akkor három darabra,
de kezében felragyogott nyomban csillogó kardja,
bevágatott az ellenség köré gyűlő hadába,
és akár szénát a mezőn, mindegyiket levágta.
És mivel társai látták e nagyszerű hőstettét,
tüstént bátorságra kaptak, és lelkesen követték,
s együtt a németek fölött nagy győzelmet arattak.
Mikor a Sebastokratőr látta, hogy szétszaladnak
a németek zsvajogva és így alulmaradva,
sebesen elviharzott a derék magyar osztagba,
és elrendelte nekik, hogy íjaikat ajzzák fel,
és a németeket úzó csapatot pusztítsák el.
Azt parancsolta merészen: „Ne törődjeteK német
szövetségeseinkkel sem, hiszen nem nagy vitézek –
ahogy látom, az a sárkány, Karytaina lovagja
játshi könnyedséggel jutott fölöttük diadalra.
Hiszen hogyha egyedül a frankokat nyilaznátok,
vérzivatarat támasztani közöttük nem tudnátok;
ezért mindbe eresszeteK nyilat, ki ott csatázik,
essenek el lovaik is és ők is mind egy szálíg
hulljanak le ménjeikről, hulljanak mind a porba,
szerezzük meg a diadalt Vilmost így eltiporva.
És ha a német katonák velük együtt meghalnak,
jobb csak őket elveszteni, mint a teljes hatalmat;
legyen az enyém ez a bűn, cselekedjeteK ekképp.”
Így tetteK a magyarok is, rögtön eleresztetteK

a frankokba nyilaikat és a német sorokba,
aztán mellettük a kunok ezen felbátorodva,
bőszen irtották a frankok nemzetségét mindketten.
Hogy mondjam el mindezt neked, és minek részletezzem?
A frankok és a németek lovai mind elestek,
földre hullva a lovagok is mindjárt odavesztek.
Elbukott köztük a dicső karytainai herceg,
nyíllal tűzdelt bajtársai körülötte heverték.
Akkor a Sebastokratőr, mivel őt felismerte,
éles kiáltást hallatott, és elindult sietve,
hogy tovább már ne nyilazzák, s elérte szerencsésen;
így szólt akkor a lovaghoz: „Sir Geoffroy, testvérem,¹¹⁷
add meg magad nekem hamar, mielőtt még levágnak,
nem szedlek rá, megesküszöm, ne hidd ezt cselfogásnak.”
Megesküdünt a kardjára, s a lovag bízott benne;
megadta magát a dicső hősök legerősebbje,
Karytaina nemes ura, a páratlan parancsnok,
lobogója a földre hullt, s diadaljel hallatszott.
A Sebastokratőr nyomban felemelte a zászlót,
és odarendelt mellé egy megbízható vigyázót,
hogy őrizze meg, amíg ő megszerzi a győzelmet.
Mivel látta a gaztettet Vilmos, a dicső herceg,
amit a Sebastokratőr ravaszul végrehajtott,
amikor a nagyhírű hős, Sir Geoffroy, a bajnok
a németek lovasságát bizony mondom, elverte –
hogy a magyar íjászokat álnokul bevetette,
és hogy azok a kunokkal őket mind lenyilaszták –
megindította csapatát s kezébe vette kardját,
hogy segítsen, hogyha képes, nehogy őt lenyakazzák.
De a nikaiai sereg megtörte a hatalmát:
levágták a paripákat, a lovagok elestek,
és mire ők a csatában melléjük keveredtek,
semmit se tudtak tenni már, bármennyire akartak.
Félve, hogy még igaztalan, alantas halált halnak,
megadták magukat, látva a súlyos vereséget.
Senki nem menekülhetett, egyedül a szegények,
minden frankot felkoncoltak vagy fogságba ejtettek.
Így lett vége a ragyogó moreai seregnek;
fényes győzelmet aratott Nikaia Császársága,
így esett Pelagónia mezejének csatája.

¹¹⁷ Jelképes megszólítás.

Kronológiai táblázat

1. táblázat: A *Moreai Krónikában* tárgyalt események szélesebb történelmi összefüggései című fejezethez

1195	II. Angelos Izsák bizánci császárt fiával, IV. Alexiosszal együtt elfogja testvére, III. Angelos Alexios.
1201	IV. Alexios kiszabadul a fogságból, és sógoránál, Sváb Fülöpnél keres menedéket. Szövetkezik Montferrati Bonifáccal, a negyedik kereszties hadjárat egyik vezetőjével.
1202–1204	Negyedik kereszties hadjárat.
1204	A keresztiesek elfoglalják Konstantinápolyt. Megalakul a Latin Császárság. I. Villehardouin Geoffroy elfoglalja a Peloponnésosi-félsziget nagy részét.
1205	Megalakul az Achaia Fejedelemség és az Épeirosi Despotátus.
1206	Theodóros Laskarist az elmenekült pátriárka áldásával császárrá választják Nikaiában. Megalakul a Nikaiai Császárság.
1228	II. Geoffroy uralkodásának kezdete az Achaia Fejedelemségben.
1230	II. Mihály uralkodásának kezdete az Épeirosi Despotátusban.
1246	II. Villehardouin Vilmos uralkodásának kezdete az Achaia Fejedelemségben.
1258	VIII. Palaiologos Mihály a Nikaiai Császárság társcsászárává válik.
1259	II. Villehardouin Vilmos feleségül veszi Anna Komnéné Dukainát, II. Mihály épeirosi despota lányát. A pelagóniai ütközet.
1261	A Latin Császárság bukása. A Bizánci Birodalom visszaállítása. VIII. Palaiologos Mihály uralkodásának kezdete.
1278	II. Villehardouin Vilmos uralkodásának vége az Achaia Fejedelemségben. I. Károly uralkodásának kezdete.